

Віктор ДУДКО (Київ)

**СТАТТЯ В АНАЛАШНІОКОВА
“ОБ ОТНОШЕНИЯХ ГАЛИЦКИХ РУСИНОВ К СОСЕДЯМ” (1862):
АТРИБУЦІЯ ПРОБЛЕМАТИКА КОНТЕКСТИ**

У липневій книжці петербурзького журналу “Современник” за 1861 р. було анонімно опубліковано статтю М. Чернишевського “Национальная бестактность”¹, написану з приводу двох перших чисел львівської газети “Слово”. Основні її тези: 1) необхідність для галицьких українців замість конфронтації з поляками співпрацювати з ними, оскільки, як вважав автор статті, редакція “Слова” “ошибается, воображая в поляках вражду против русинской национальности”²; 2) необхідність мовної єдності галицьких і наддніпрянських українців³, що їй було імпліцитно трактовано як запоруку в майбутньому єдності політичної; 3) активна участь духовенства у світських справах негативно впливає на громадсько-політичне життя галицьких українців. Ця публікація “Современника” викликала тривалу полеміку за участю багатьох періодичних видань⁴, однією з реплік у якій була анонімно надрукована в українському часописі “Основа” стаття “Об отношениях галицких русинов к соседям. (Из Галичины)”⁵.

¹ Статтю було опубліковано з істотними цензурними купюрами, відновленими у посмертних виданнях творів Чернишевського (див.: *Чернышевский Н. Г.* Полн. собр. соч.: В 15 т. – М., 1950. – Т. VII: Статьи и рецензии. 1860–1861. – С. 775–793, 1074–1075), на що слід зважати, досліджуючи синхронну рецепцію “Национальной бестактности”. Проте й публікація істотно скороченого тексту статті викликала зауваження члена Головного управління цензури О. Берте (див.: *Евгеньев-Максимов В.* “Современник” при Чернышевском и Добролюбом – Л., 1936. – С. 498).

² *Чернышевский Н. Г.* Полн. собр. соч. – Т. VII. – С. 787.

³ Розглядаючи статтю Чернишевського А. В. Вендланд безпідставно твердить, що “він радив галицьким українцям орієнтуватися на літературу Наддніпрянської України, щоб за її посередництвом отримати доступ до сучасної, прогресивної російської літератури” (*Wendland Anna Veronika.* Die Russophilen in Galizien: Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland. 1845–1915. – Wien, 2001. – S. 429).

⁴ Проблема рецепції “Национальной бестактности” в українському російському та польському середовищах вимагає докладного спеціального розгляду що виходить за межі досліджуваної у цій статті проблематики. Використано лише деякі матеріали стосовно синхронної рецепції “Национальной бестактности”, істотні для з’ясування ближчих контекстів відповідних публікацій “Основи”.

⁵ Див.: *Основа.* – 1862. – Трав. (май). – С. 62–74. Далі посилаюся на цю публікацію в тексті, зазначаючи сторінку

Пропоновані нотатки спершу було плановано обмежити спеціальним розглядом питання про авторство названої “основ’янської” публікації. Проте нез’ясованість передісторії появи аналізованої статті в українському часописі, де її було вміщено майже через рік після надрукування “Национальной бестактности”, спонукала розширити коло досліджуваної проблематики.

Погляд Чернишевського на питання про мову українських видань у Галичині цілком збігався з виразно артикульованою позицією “Основи”. Відповідаючи “Современной летописи Русского вестника”, де в січні 1861 р. (№ 4) було констатовано близькість мови галицьких письменників-українців до російської літературної мови⁶, невідомий автор українського часопису недвозначно зазначав: “Искусственность и безжизненность галицко-русской литературы суть естественные последствия неестественного ее положения и отдаления ее от языка народного”⁷. У нотатці, якою “Основа” супроводила публікацію програми газети “Слово”, було зауважено: “[...] «Слово» тогда будет иметь успех, тогда достигнет цели, когда сделается народным не только по своему намерению, не только по мысли, но и по языку. “Лучшее латане, ніж чужее хватане, лучше свое лохматне, ніж чужее прохатне”. Этого народного языка следует искать не в книгах, а в живом слове народа: оно должно быть главным источником основой письмен-

⁶ Зокрема, в “Современной летописи Русского вестника” було зазначено: “Русские составляют большинство населения Галиции. [...] они имеют письменность, язык, ими употребляемый гораздо ближе к нашему литературному языку, чем то малороссийское наречие, каким пишут наши украинские литераторы. [...] Писатели Червонной Руси стараются более о том, чтобы сблизить свое наречие с литературным, общерусским языком, не следуя примеру наших украинских литераторов, которые передразнивают все оттенки и тоны народного говора” ([Катков М.] Москва, 25-го января // Современная летопись Русского вестника. – 1861. – Янв. № 4. – С. 13). У відповіді “Основи” на цю репліку М. Каткова цитату з неї було відтворено неточно (див.: [Кулиш П.?] Ответ “Современной летописи Русского вестника” // Основа. – 1861. – Февр. – С. 256) – на відміну від уміщеної в часописі двома місяцями пізніше, у квітневому числі, “Заметки о народном языке” А. Пестержецького (підпис: А. П. кій). Тим часом дослідники часопису запозичують наведену цитату переважно саме з лютневої публікації “Основи”.

⁷ [Кулиш П.?] Ответ “Современной летописи Русского вестника”. – С. 258. Відповідь на цитовану публікацію “Основи”: [Катков М.] Наш язык и кто такие свистуны // Русский вестник. – 1861. – Т. 32. – Март. – Литературное обозрение и заметки. – С. 1–13. У цій статті Катков підтвердив позицію свого видання стосовно мови галицьких та наддніпрянських літераторів і скептично висловився про перспективи розвитку українського письменства. М. Нечиталок помилково трактувавсутність статті, зауваживши лише, що вона містила вибачення стосовно вживання слова “передразнивают” (див.: Українська преса: Хрестоматія – Львів, 1999. – Т. I: Преса Східної України 60-х років XIX ст. / За ред. М. Ф. Нечиталюка – С. 462). Намір редакції українського часопису відповісти на статтю Каткова “Наш язык и кто такие свистуны” (див. повідомлення “От редакции”, вміщене на непагінованому аркуші наприкінці квітневого числа) не було реалізовано. Републікація “Ответа «Современной летописи Русского вестника»” в Галичині (див.: Як гадає “Основа” про галицьку письменність // Вечерниці – 1862. – № 27. – 2 серп. – С. 239–240; № 29. – 16 серп. – С. 256) знаменувала виразне відмежування народовців від старорусинів (докладно див.: Федорук О. Два напрямлення в галицко-українській журналістиці початку 60-х років XIX століття: типичне в нетипичному // Журналістика: историко-литературный контекст – Краснодар, 2003. – Вып. 2. – С. 76).

ной словесности; из него, как из корня, она должна развиваться и расцветать. Пользуясь без разбору другими языками, что мы беспрестанно замечаем у галицких русских писателей, “Слово” может достигать посторонних целей, но – не главной, и никогда не делается живым органом народной мысли и чувства, никогда не будет душою народной жизни”⁸.

Однак потрактування у статті “Национальная бестактность” інших тем викликало з боку “Основи” застереження⁹, артикульовані в надрукованому в її вересневому числі за 1861 р.¹⁰ непідписаному повідомленні “Од редакції”:

“В нескольких письмах нас просят высказать наше мнение по поводу статьи, помещенной в одной из последних книжек “Современника” под названием “Национальная бестактность”. Не имея, до настоящей минуты, подрукою русинской литературно-политической газеты “Слово”, по затруднительности получения славянских изданий из Австрийской империи, мы не могли удовлетворительно отвечать на сделанные нам запросы; теперь же, получив, наконец, при помощи с[анкт]-петербургской газетной экспедиции, последние номера “Слова”, мы надеемся, в X-ой книжке “Основы”, сообщить нашим читателям данные, убедительные для всякого, что вина враждебных отношений между русинами и поляками вовсе не со стороны русинов и, в особенности, не со стороны униатского духовенства, которое в Галичине лучше, чем где-либо, поняло свое призвание посреди пренебреженного народа, открыто и прямодушно становится на

⁸ [Кулиш П.?] Галицко-русская газета “Слово” // Основа. – 1861. – Март. – С. 82. Набагато виразніше про це було сказано в тогочасних листах Куліша 23 січня 1861 р. він писав до О. Кониського після ознайомлення з оголошенням про передплату газету “Слово”: “Просять і нас до гурту та такою мовою пишуть, що аж сумно! Розум у їх є, та немає мови” (Возняк М. Листування Панька Куліша з Олександром Кониським // Нова Україна – 1923. – № 10. – С. 142); 28 січня – до Я. Головацького “Чом се ви, панове-браття, не хапаєтесь нашої мови, а пишете на візр того, як у нас колись писали по академіях, та й покинули? У нас із вами виходить не одна, а дві літератури. Ваша словесність така ж од нашої далека, як і московська і правопись ваша якась чудна, що хто не був у вас і не чув, як ви вимовляєте, то читатиме ваші книжки по-московській. Чи не можна б на се звернути увагу в вашому “Слові”? Перечитайте, що ми пишемо в “Основі” про нашу словесність. Здається, що й вам би так годилось розумувати, а то ми йдемо двома дорогами і Бог знає, коли докупизійдемося” (Студинський К. Слідами Куліша // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка – Львів, 1928. – Т. CXLVIII. – С. 250).

⁹ Розглядаючи статтю “Национальная бестактность”, Вендланд пише, що Чернишевський “виступив із полемікою проти галицьких русофілів”, “очевидно, під впливом петербурзьких українофілів” (Wendland Anna Veronika. Die Russophilen in Galizien... – S. 428–429). Її припущення виглядає цілком слушним стосовно власне мовного аспекту полеміки – але не цілого комплексу питань, обговорюваних у статті “Национальная бестактность”, і тому сумарно некоректним. Ключовою проблемою праці Чернишевського усе ж є міжнародні відносини в Галичині, на чому слушно наголошував М. Драгоманов, зауважуючи, що стаття “посвящена была специально вопросу об отношениях между польскими и русинскими политиками” (Драгоманов М. Историческая Польша и великорусская демократия – Женева, 1882. – С. 170).

¹⁰ Цензурний дозвіл числа – 21 жовтня 1861 р., вихід у світ – 26 жовтня 1861 р.; див.: Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 772. – Оп. 1. – Спр. 5610. – Арк. 289зв.; Ф. 777. – Оп. 27. – Спр. 293. – Арк. 152.

сторону угнетаемых и смело борется за его права, несмотря на свою бедность, на оскорбления и поругания, которыми щедро наделяют своих противников сильные интригою, богатством и политическим преобладанием иезуиты – в ксендзовской и нексендзовской одежде (как говорит автор польской же брошюры “*Ręczę że się pojednamy*”¹¹) в религиозной и нерелигиозной сфере”¹².

Вже після надрукування вересневого числа редакція “Основи” вважала за потрібне додати до нього – разом із передплатним оголошенням на 1862 р. – ще одне повідомлення “От редакции”, в якому зокрема, зазначалося: “IX-я книжка “Основы” была уже напечатана, когда мы получили 2-й номер “Дня”, издаваемого И. С. Аксаковым. Объяснив нашим читателям причину, по которой мы не могли обстоятельно отвечать на статью “Современника” “Национальная бестактность” (см. IX книжку “Основы”, стр. 193), спешим добавить, что ответим, со всею возможною откровенностью, и на некоторые положения, высказанные в 2-м номере “Дня” Вл. Ив. Ламанским и поддержанные И. С. Аксаковым”¹³. Возразить им мы считаем своим долгом, хотя нам приходится вступить в борьбу с неравным оружием”¹⁴.

¹¹ Ідеться про анонімно видану у Львові 1861 р. брошуру “*Ręczę że się pojednamy. Słowo do braci Polaków w sprawie polsko-ruskiej*”, автором якої був священник С. Плішкевич (див.: Галицько-русская бібліографія XIX-го століття, дополненная русскими изданиями, вышедшими в Венгрии и на Буковинѣ (1801–1886) / Сост. И. Е. Левицкий. – Львов, 1895. – Т. II: Хронологический список публикациям (1861–1886). – С. 6). У “Слові” це видання анонсувалося таким чином: “[...] то единственный метеор на небосклонѣ польском Автор, видко, правый корынный поляк, хватаючи за перо, ударился шире в груди бо его брошюра то не сборник шумных поведѣнок, се голос о покаяніе до польских собратій. Автор стоит вѣрно за своею народностию, но власне для того не перечитет ей русинам” (Слово. – 1861. – 27 семптеврія (9 октобрія). – Ч. 69. – С. 360). Галицький кореспондент віденського часопису “*Ost und West*” у відгуку про вміщений у цьому виданні німецький переклад “Национальной бестактности” трактував названу брошуру як “из русской стороны публиковану” (цит. за: Слово. – 1861. – 7 (19) новембрія. – Ч. 81. – С. 407).

¹² Основа. – 1861. – Сент. – С. 193–194. У працях М. Бернштейна із названого повідомлення наведено лише перше речення (див., наприклад: *Бернштейн М. Д. Деятельность “Основа” в оценке “Современника” // Русско-украинские литературные связи. – М., 1951. – С. 134; його ж. Роль журналу “Современник” в боротьбі за реалізм і народність в українській літературі кінця 50-х – 60-х рр. // Російсько-українське літературне єднання. – К., 1953. – Вип. 1. – С. 234; його ж. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст. – К., 1959. – С. 85). Покликаючись на останню з названих праць Бернштейна, який супроводив цитоване речення з редакційного повідомлення “Основи” заувагою про те, що стаття Чернишевського “викликала широкий відгук на Україні і в Галичині”, не звернувшись безпосередньо до українського часопису а відтак не знаючи принаймні змісту цілого повідомлення, сучасна дослідниця висловлює про рецепцію “Национальной бестактности” цілком фантастичне твердження: “Резонанс у Галичині був величезним; “Основа” отримала чимало захоплених листів народовців, які раділи з приводу неочікуваної підтримки” (*Wendland Anna Veronika. Die Russophilen in Galizien... – S. 429*).*

¹³ Див.: *Ламанский В. “Национальная бестактность”*. (Стаття “Современника”, 1861, июль, о львовском “Слове”, №№ 1 и 2); *Ред. [Аксаков И.] [Примечание] // День. – 1861. – 21 окт. – № 2. – С. 14–19.*

¹⁴ Цитоване повідомлення збереглося зокрема, в комплекті “Основи”, що належав

Стаття Ламанського, спричинена досліджуваною публікацією Чернишевського і спрямована проти неї, безпосередньо зачіпала й “Основу”, чим викликала друковані й епістолярні полемічні відгуки її авторів. Ламанський, цілковито переконаний, що галицькі українці мають послуговуватися російською, а не українською мовою, водночас зазначав, що рецензія “Современника” на “Слово” “дала нам повод откровенно высказаться о нашем разногласии с “Основою”, ошибочные мнения которой об языке довел он до конца и тем обличил всю их несостоятельность”¹⁵. Полеміст “Дня” дуже скептично висловлювався про перспективи розвитку українського письменства: “Признаемся, мысль о возможности особой малорусской литературы (а не местной словесности) представляется нам величайшею нелепостью. Эта литература возможна только при условиях самых невообразимых”¹⁶.

Публікація Ламанського спричинила гостру епістолярну полеміку Костомарова з Аксаковим¹⁷, про яку Куліш на початку листопада 1861 р. інформував Кониського: “Тут іде велика війна листовна між Аксаковим і Костомаровим. Костомаров лає Аксакова як собаку за московський його розум і за те, що визиває нас на герць, забезпечивши себе такою зброєю, против котрої нашому братові бити шкода!”¹⁸. З’ясовуючи, чому “Основа” не відповідатиме публічно на статтю Ламанського, Костомаров писав до Аксакова: “Во-первых: цензура не дозволит нам вполне высказаться вовсе не потому что мы в самом деле написали что-нибудь враждебное престолу и отечеству а потому что найдет таким то, что мы заявим. Во-вторых: если б, после больших усилий, нам и удалось отстоять себя и провести в печать наши возражения, то в них станут находить задние мысли, толковать сказанное нами в превратном смысле и преследовать нас даже в сферах деятельности, чуждых литературе. Таким образом, Ваша газета будет нас обличать, а мы будем молчать; Ваши зацепки будут иметь вид доносов; Ваше назначение будет указывать *подозрительных* в русском литературном мире”¹⁹.

І. Франкові; його помилково приплетено до серпневого а не до вересневого числа за 1861 р. (див.: Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Особиста бібліотека І. Франка. – Інв. № 426).

¹⁵ Ламанский В. “Национальная бестактность”. – С. 19.

¹⁶ Там само. – С. 18.

¹⁷ Відповідні матеріали докладно розглянуто в моїй студії “Микола Костомаров проти Івана Аксакова (До історії полеміки навколо статті Миколи Чернишевського “Национальная бестактность””, яка готується до друку

¹⁸ Возняк М. Листування Панька Куліша з Олександром Кониським – С. 148. Лист Куліша не має авторської дати.

¹⁹ Рукописний відділ Інституту російської літератури (Пушкінський Дім) Російської Академії наук (далі – ПД). – Ф. 3. – Оп. 4. – Спр. 294. – Арк. 16зв.–17. М. Барсуков (здається, єдиний, хто докладно досліджував відповідну полеміку Костомарова з Аксаковим, використовуючи архівні джерела) не був обізнаний із цим, досі неопублікованим листом Костомарова з’ясовуючий його зміст на підставі листа-відповіді Аксакова від 30 жовтня 1861 р. (див.: Барсуков Н. Жизнь и труды М. П. Погодина – СПб., 1904. – Кн. 18. – С. 118). Цитований лист Костомарова який не має авторської дати, постав близько 25 жовтня 1861 р. (з огляду на дату публікації № 2 тижневика “День”, виходу у світ вересневого числа “Основи” та листа-відповіді Аксакова).

Виходом епістолярної дискусії Аксакова з Костомаровим у ширший публічний простір²⁰ стало вміщене в жовтневому числі “Основи”²¹ замість обіцяної полеміки із “Современником” та “Днем” редакційне повідомлення, яке, безсумнівно, розчарувало зацікавлених читачів українського часопису: “Возражение на некоторые мнения, высказанные в статье “Национальная бестактность” и во 2-м номере “Дня”, найдено полезным до времени отложить. Полагаем, что читатели “Дня” (если не сам Ив. С. Аксаков и не Вл. Ив. Ламанский), внимательно прочтя одну эту книжку “Основы”, усомнятся в справедливости преждевременного прорицания названных нами двух писателей насчет дальнейшего развития украинской словесности. Не развивается только та словесность, которая не проникнута живою идеей, которая проповедует идеи ложные или возбуждается к движению искусственно сочиненной теорией, не имеющей связи с действительными, жизненными началами. Если бы наша словесность была в таком положении, то мы сами пожелали бы ей – скорее оправдать московских пророков, но пока этого не случилось, – мы будем по-прежнему любить родное слово, несколько не сомневаясь, что путь, по которому идет оно, и прямее, и яснее того, что думает освещать для нас (и для галичан) “День” с высоты своего наставнического величия”²². При кінці того ж числа “Основи” було вміщено байку Куліша “Гоголь і Ворона”²³ у супроводі примітки, в якій, зокрема,

²⁰ Власне, ця полеміка від самого початку розгорталася не як приватна – із думками дискутантів було знайомлені принаймні вужчі гуртки інтелектуалів, що гуртувалися навколо “Дня” й “Основи” (див., напр., листи Аксакова до графині А. Блудової та до Ламанського від 2/3 листопада 1861 р.: Иван Сергеевич Аксаков в его письмах. – СПб., 1896. – Т. 4. – С. 206; Переписка двух славянофилов / Сообщ. О. В. Покровская-Ламанская; С прим. Н. В. Ястребова // Русская мысль. – 1916. – Кн. XII. – [Отд. II]. – С. 109).

²¹ Число дістало цензурний дозвіл 24 листопада 1861 р., вийшло у світ 2 грудня 1861 р. (див.: РДА. – Ф. 772. – Оп. 1. – Спр. 5610. – Арк. 309; Ф. 777. – Оп. 27. – Спр. 293. – Арк. 173).

²² Литературные известия // Основа – 1861. – Окт. – С. 157.

²³ Надрукування байки на непагінованому аркуші свідчить, що її було додано до вже сформованого числа. Вона постала як відгук на полеміку Куліша з М. Максимовичем стосовно українських повістей Гоголя, спричинену вміщеною в кількох числах “Основи” за 1861 р. студією Куліша “Гоголь как автор повестей из украинской жизни”, в якій автор вказав на неточності письменника у відтворенні українських реалій. Протягом жовтня 1861 – січня 1862 рр. Максимович надрукував на шпальтах “Дня” цикл статей “Оборона украинских повестей Гоголя”. Відповідь Куліша на перші статті Максимовича – “Несколько слов об обороне Гоголя и нападении его земляков” (День. – 1861. – № 7. – 25 нояб. – С. 17–18) – було супроводжено приміткою Аксакова, який, зокрема, зазначав: “[...] мы искренно желаем полнейшего процветания “Основе” и полнейшей, беспрепятственной свободы развитию малорусской литературы, отчасти именно для того, чтоб наши горячие малорусские литераторы убедились на опыте, сами, возможно ли создать отдельную малорусскую словесность в том смысле и в тех размерах, какие они предполагают [...] Малороссия [...], вследствие разных исторических условий, не выработала и не могла выработать другого языка, кроме простонародного, а выработает ли – это вопрос, который для нас а priori решается отрицательно (почему – об этом мы уже говорили и скажем в свое время), – а posteriori пусть решится он свободно самой жизнью!” (Там само. – С. 17, 18). Також див.: Данилов В. П. А. Куліші М. О. Максимович // Україна – 1926. – Кн. 5. – С. 20–21.

значалося: “Украинское слово, по моему глубокому убеждению, способно проявить себя со временем во всех родах и видах стихов и прозе. [...] Само дело убедит в этом – и, может быть, скоро – наших антиподов, которых “День” для нас “Ночь”, которые пророчески решают вопросы жизни и смело утверждают, что наше слово способно к тому-то и неспособно к тому-то”²⁴.

Про мотиви відкладення на невизначений термін полеміки із “Днем” дає виразне уявлення цитований лист Костомарова до Аксакова з приводу публікації Ламанського (прикметно, що редакція усе ж – попри категоричність Костомарова – остаточно не відмовлялася від дискусії). На мій погляд, це рішення, у свою чергу, змусило редакцію “Основи” змінити позицію і стосовно доречності полеміки з “Современником”: незгоди українського часопису з автором статті “Национальная бестактность” стосувалися хоч і важливих, але все ж – у ширшому вимірі – часткових питань, і “Современник” (принаймні ще наприкінці 1861 р.) був назагал стратегічним союзником “Основи”²⁵, чого не могли не зауважити і її опоненти²⁶. (Варто врахувати і неформальний чинник відкладення полеміки із “Современником”: тривалі товариські взаємини Костомарова з

²⁴ Пор. фрагмент синхронно написаної Кулішевої нотатки, що її редакція “Слова” оприлюднила майже двома роками пізніше як “где-то из письма П. Кулиша которое прислано нам во время споров “Современника” с “Днем” для напечатания в «Словѣ»”: “[...] в нас тепер іде велике змагання за нашу, спільню з вашою, словесность “Современник” і інші журнали тягнуть руку за нас, українців і галичан, і твердо говорять, що в нас єсть і повинна бути своя українська література, а московський “День” репетує, що й нема її і не буде та ще кричить, що, пробі, “Современник” не руський журнал, а зрадник би то якийся! Оттака ловись! Хто коло діла пораяється не в Москві, хто про діло рахує розумом не московським, той і не руський чоловік. [...] Оттака в їх московська віра у тому московському “Дні”! І сим вони думають одучити нас по-своєму писати і розрізнити нас із вами, Галицькою Руссю, нашими рідними братами! [...] “Нащо, каже “День”, нащо вам по-своєму писати? Буде з вас язиків німецького, французького, англійського для науки, а для живої словесности от вам гарний язик московський!” Куди як хороше! Коли б то жива жизнь підождала, поки Іван Аксаков зачне друкувати московський “День” [...]! Так от же вона багато наробила вже такого, чого не перекажеш, ні з Москви, ні з Венгер. Заспіває наш брат за Дунаєм або під Полтавою, а вві Львові і в Бескидах голос лунає. Застогне Галицька Русь, а понад Дніпром у людей серце болить. Так тут уже як хочеш бороною труси, пишучи без огляду московський “День”, а для вкраїнця і його брата галичанина “День” твій буде “Ніч”, мертва темрява!” (Куліш П. Голос з України // Слово. – 1863. – 28 августа (9 септемврія). – Ч. 68. – С. 270).

²⁵ Попри те, що “Современник”, як свідчить сумарний аналіз його публікацій з українського питання, розглядав його власне як соціальне, “не бачив в українському питанні національного питання” (Вендланд Вероніка. Російська ліберальна публіцистика та українське питання у другій половині XIX ст.: журнали “Современник” і “Вестник Европы” // Другий міжнародний конгрес україністів (Львів, 22–28 серпня 1993 р.): Доповіді і повідомлення. Історія – Львів, 1993. – Ч. 1. – С. 188). Також див.: *Wendland Anna Veronika. Die Russophilen in Galizien...* – S. 428).

²⁶ Так, Ламанський писав до Аксакова 2 вересня 1861 р., невдовзі після появи друком статті “Национальная бестактность”: “В статтях моїх говориться о хохлах и поляках всегда деликатно, мягко, хотя иногда и иронически. Зато их не удадутся я уверен. Но они могут нам подгадить, особенно имея соратников «Современник»” (Переписка двух славянофилов – С. 87–88).

Чернишевським²⁷, активна участь Костомарова протягом 1856–1861 рр. в “Современнике”²⁸). Натомість “Основа” і “День” мали цілком відмінні погляди на самі засади й перспективи розвитку українського письменства²⁹.

У жовтневому числі “Современника” за 1861 р.³⁰ Чернишевський, оглядаючи у статті “Народная бестолковость” два перші числа тижневика “День” (її було підписано прізвиськом автора, який, покликаючись на “Национальную бестактность” як на свою працю, розкрив у такий спосіб і її авторство³¹), докладно полемізував із відповідною публікацією Ламанського. Чернишевський слушно спростовував некоректні аргументи автора “Дня” проти висловленої в “Национальной бестактности” поради галицьким українцям писати “своим малорусским языком, а не ломаным нашим литературным языком”, наполягав на обґрунтованості й органічності позиції “Основи” щодо перспектив розвитку українського письменства.

“Основа” справді не відмовилася від полеміки, а лише відклала її. У березневому числі за 1862 р.³² було опубліковано критичний розгляд публікації Ламанського – статтю студента університету св. Володимира П. Житецького “Русский патриотизм. (Ответ “Дню”)”³³. Авторську дату її написання позначено в

²⁷ Докладно див.: Шаблювський Є. С. М. І. Костомаров і М. Г. Чернишевський // Український історичний журнал. – 1967. – № 5. – С. 56–71.

²⁸ Див.: Боград В. Журнал “Современник”. 1847–1866: Указатель содержания. – М.; Л., 1959. Про близькість тогочасної громадської позиції Костомарова і “Современника” див.: Мельгунов Б. В. Некрасов-журналист. Малоизученные аспекты проблемы. – Л., 1989. – С. 203. Належить гіпотетично відтворити і позицію Куліша який від жовтня 1861 р. протягом кількох місяців (принаймні до лютого 1862 р.) брав найближчу участь у редагуванні “Основи”. 16 жовтня 1861 р. він інформував М. Гоголь “[...] у меня теперь на руках половина редакции “Основы”; Белозерский просил меня забыть все прошлое, для общей пользы, и Вы увидите сентябрьскую книжку (которая скоро выйдет), наполненную моими стихами и статьями” (Чаговец В. А. Семейная хроника Гоголей По бумагам семейного архива // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца – К., 1902. – Кн. 16. – Вып. 1/3. – Отд. 3. – С. 65). На мій погляд саме Куліш – з огляду на його найкращу поінформованість серед провідних авторів “Основи” у галицьких справах – був автором її цитованого редакційного повідомлення надрукованого у вересневому числі за 1861 р. Однак, попри те, що Куліш у той час ставився до керівників “Современника” дуже неприхильно (див., напр., уривок з його листа до М. Гоголь від 19 березня 1861 р., надрукований у вид.: Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів / ЦНБ АН УРСР. – К., 1966. – С. 36), виглядає, що й він сприймав аргументацію Костомарова стосовно доречності відкладення полеміки із “Современником”. Також див. цитований фрагмент листа Куліша до Кониського (прим. 18).

²⁹ “Коли читаєш слов’янофільську газету “День”, що почала виходити з жовтня 1861 року – зазначає І. Михайлин, – то складається враження, що вона й створена для боротьби з “Основою”, так багато тут друкувалося матеріалів, спрямованих на спростування її ідей” (Михайлин І. Л. Історія української журналістики XIX століття – К., 2003. – С. 199).

³⁰ Число побачило світ 10 листопада 1861 р. (див.: Боград В. Журнал “Современник”. 1847–1866. – С. 404).

³¹ Див.: Чернышевский Н. Г. Полн. собр. соч. – Т. VII. – С. 828, 843–844, 846.

³² Цензурний дозвіл числа – 17 квітня 1862 р., вихід у світ – 30 квітня 1862 р. (див.: РДА. – Ф. 777. – Оп. 27. – Спр. 294. – Арк. 68зв.).

³³ Належить звернути увагу на висловлене у вступі до статті “Русский патриотизм” застереження Житецького стосовно обмеження її проблематики. Маючи намір

самому числі – 11 грудня 1861 р. Виглядає, що стаття потрапила до редакційного портфеля українського часопису невдовзі, але протягом тривалого часу не з'являлася на його сторінках, на мою думку, з огляду на позицію Костомарова, який мав значний вплив на редактора “Основи” В. Білозерського. Полемічний текст Житецького було надруковано в часописі лише після гострого конфлікту Білозерського з Костомаровим у зв'язку з його наміром “зірвати страйк протесту, проголошеного студентами і професорами з приводу арешту і висилки проф. Павлова”³⁴ (т. зв. “інцидент 8 березня 1862 р.”)³⁵. Відтак роль Костомарова і у виробленні редакційної політики “Основи”, і у веденні її поточних справ стала маргінальною³⁶.

У травневому числі “Основи” з'явилася друком стаття “Об отношениях галицких русинов к соседям. (Из Галичины)”, невідомий автор якої критично розглянув засадничі положення “Национальной бестактности”³⁷. На той час

“определить, насколько партия, действующая под знаменем “русского патриотизма”, способна понять современную действительность, насколько она имеет живого практического смысла”, він зазначав: “Для нашей цели достаточно обсудить те воззрения на малорусскую литературу которые высказаны в статье “Дня”, направленной против “Современника”, устраняя от себя вопрос о русинской литературе, по поводу которой собственно, и возник спор между “Современником” и “Днем”, и не касаясь, с другой стороны, тех начал, которых придерживается “День” в международных славянских отношениях” (Основа – 1862. – Берез. (март). – С. 1). Аналіз статті у контексті наукової біографії Житецького та полемік “Основи” див.: *Перетц В. Павло Житецький. До ювілею 45-літньої наукової діяльності // Записки Українського наукового товариства в Києві. – К., 1908. – Кн. II. – С. 10–15; Стещенко Ів. Українські шестидесятники // Там само. – С. 71–77.*

³⁴ *Грушевський М. З публіцистичних писань Костомарова // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова – [К.], 1928. – С. XV.*

³⁵ Про датування і причину конфлікту див. свідчення Білозерського висловлене на початку січня 1863 р. в його недатованому листі до Г. Данилевського (Письма к Гр. Петр. Данилевскому/ Сообщ. Д. Багалей // Киевская старина. – 1903. – Т. LXXX. – Февр. – Отд. I. – С. 218–219). На час конфлікту лютого число “Основи” уже дістало цензурний дозвіл (5 березня 1862 р.; вийшло у світ 24 березня 1862 р.; див.: РДЦА – Ф. 777. – Оп. 27. – Спр. 294. – Арк. 58зв.).

³⁶ Виразно свідчить про зміну статусу Костомарова в редакції “Основи”, приміром, втручання Білозерського без санкції автора у текст його відомої статті “О преподавании на южнорусском языке”, надрукованої у травневому числі за 1862 р. Відтак – симптоматично, що навіть не одразу, а за кілька місяців – редакція мусила зазначити, що “в начале статьи г. Костомарова “О преподавании на южнорусском языке” [...] вставлено имя Марка Вовчка, о котором вовсе не упоминалось в рукописи автора” (Поправка // Основа. – 1862. – Серп. (авг.). – С. 52). Принагідно слід зауважити, що в передруках названої статті цю редакційну поправку не враховано (див., наприклад: *Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова – С. 137; Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства – К., 1994. – С. 309; Українська преса: Хрестоматія – Т. I. – С. 235).*

³⁷ Бернштейн небезпідставно зауважував “Стаття ця видрукувана без будь-яких застережень з боку редакції, і можна вважати, що вона певною мірою відбиває думку журналу” (*Бернштейн М. Д. Роль журналу “Современник” в боротьбі за реалізм і народність... – С. 242*). Саме аналізованої публікації стосується “глуха” заувага Бернштейна про те, що “Основа” виступила проти ряду положень статті “Национальная бестактность”,

стосунки “Основи” з “Современником” істотно змінилися. На початку лютого 1862 р. побачило світ січневе число “Современника” із сатиричним додатком “Свисток” (№ 8)³⁸, у чотирьох статтях якого³⁹ містилися жорсткі випадки проти як “Основи” загалом у зв’язку з її позицією в полеміці з єврейським журналом “Сион”⁴⁰, так і персонально Костомарова (йшлося переважно про його статтю “Тисячелетіє”, надруковану 9 січня 1862 р. в газеті “Санкт-Петербургские ведомости”⁴¹). “Основа” відповіла на закиди “Свистка” гострою реплікою редактора⁴². А невдовзі “інцидент 8 березня 1862 р.” причинився до остаточного розриву стосунків Костомарова з Чернишевським⁴³.

Бібліографічні джерела – попри відсутність відповідних атрибуційних доказів – беззастережно свідчать про належність статті “Об отношениях галицких русинов к соседям” перу Я. Головацького⁴⁴. Проте аналіз змісту названої

“касающихся в частности польского вопроса, общей политической оценки львовской газеты «Слово»” (*Бернштейн М. Д.* Деятельность “Основы” в оценке “Современника”. – С. 139). Ще менш виразну алюзію на статтю “Об отношениях галицких русинов к соседям” див.: *Бернштейн М. Д.* Журнал “Основа” і український літературний процес... – С. 85–86.

³⁸ Вихід у світ – 8 лютого 1862 р. (див.: *Боград В.* Журнал “Современник”. 1847–1866. – С. 408).

³⁹ Див.: [*Добролюбов Н. А., Елисеев Г. З., Чернышевский Н. Г.*] “Свисток”, восхваляемый своими рыцарями: (Подражание, как легко заметят читатели); [*Елисеев Г. З.*] 862–1862, или Тысячелетие *Эфиоп* [*Чернышевский Н. Г.*] Опыт открытия и изобретения; *Эфиоп* [*Чернышевский Н. Г.*] Г. Магистр Н. де-Безобразов – псевдоним // Свисток: Собрание литературных журнальных и других заметок: Сатирическое приложение к журналу “Современник”. 1859–1863 / Изд. подгот. А. А. Жуки А. А. Демченко – М., 1981. – С. 230–231, 233, 240–241, 250–254, 257, 261. Відтак М. Нечитайло не має рації, зауважуючи “Після арешту Чернишевського 1862 р. між редакціями “Основи” та “Современника” виникали непорозуміння та дискусії тактичного плану” (*Українська преса: Хрестоматія* – Т. І. – С. 491). Як відомо, Чернишевського було заарештовано і ув’язнено в Петропавлівській фортеці 7 липня 1862 р. (див., наприклад *Чернец Л. В.* Чернышевский Николай Гаврилович // *Русские писатели: Библиографический словарь*: В 2 ч. – М., 1990. – Ч. 2. – С. 373).

⁴⁰ Про полеміку “Основи” з “Сионом” за участі численних російських періодичних видань докладно див.: *Serbyn R.* The “Sion”–“Osнова” Controversy of 1861–1862 // *Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective*. – Edmonton, 1988. – P. 85–110.

⁴¹ Як зауважував Грушевський стаття Костомарова “Тисячелетіє” виразно виявила його “роздраження до російської публіцистики з нею против поступового громадянства”, що включилося в дискусію “Основи” й “Сиона” з єврейського опитання, стала прологом “до його різкого конфлікту з поступовою громадською опінією і пресою з нагоди інцидента 8 березня” (*Грушевський М.* З публіцистичних писань Костомарова – С. XV).

⁴² Див.: *Ред. [Белозерский В.]* Всегда ли верно свистят в “Современнике”? // *Основа* – 1862. – Лют. (февр.). – С. 101–106.

⁴³ Див.: *Шаблювський С. С. М. І. Костомарові М. Г. Чернышевский*. – С. 70–71.

⁴⁴ Див., наприклад *Галицко-русская библиография XIX-го столетия, дополненная русскими изданиями, вышедшими в Венгрии и на Буковинь (1801–1886)*. – Т. II. – С. 16; *Пашаева Н. М.* Галиция под властью Австрии в русской советской исторической литературе (1772–1918 гг.) // *Международные связи стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы и славяно-германские отношения* – М., 1968. – С. 307; “Руська трійця”: *Маркіян Пашкевич, Іван Вагілевич, Яків Головацький* Бібліографічний покажчик (1834–1990) / Укл. Л. І. Ільницька. – Львів, 1993. – С. 67. Гіпотетично висловився про авторство

публікації на тлі взаємин письменника з редакцією “Основи”, як на мій погляд, не дає підстав твердити про належність його перу цієї статті⁴⁵ (як і приписуваної йому “основ’янської” статті “Русины в 1848 году”, анонімно вміщеної у квітневому числі за 1862 р.⁴⁶). Для неупередженого читача статті “Об отношениях галицких русинов к соседям” цілком очевидно, що погляд її автора на синхронну галицьку проблематику – не “зсередини”, а збоку. У самій статті є прямі вказівки на те, що безпосереднє знайомство автора з Галичиною було епізодичним (63, 65, 66, 72), переважно ж воно здійснювалося шляхом опрацювання друкованих джерел. Нещодавно оприлюднено лист Головацького до Білозерського від 21 травня (н. ст.) 1862 р.⁴⁷, зміст якого виразно засвідчує відсутність у його автора інтересу до “Основи” як місця публікації власних праць. Якби стаття “Об отношениях галицких русинов к соседям” справді належала перу Головацького то логічно припустити, що в листі б обговорювалася проблема надрукування її в “Основи” (на час його написання травневе число ще готувалося до друку).

Прикметно, що поодинокі дослідники, які розглядали статтю у своїх студіях, про її авторство переважно не висловлювалися⁴⁸. Єдиний відомий мені виняток – дослідження Н. Пашаєвої, яка, трактуючи публікацію “Об отношениях галицких русинов к соседям” як належну перу Головацького жодних аргументів на користь його авторства не наводить⁴⁹. Неувага Пашаєвої до атрибуційної проблематики

Головацького і Франко – складаючи зміст відповідного числа “Основи” (належні письменникові примірники часопису не мали обкладинок, на яких традиційно вміщувався зміст чисел, тому він складав його власноруч); див.: Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Особиста бібліотека І. Франка. – Інв. № 429).

⁴⁵ Див.: Дудко В. Яків Головацький і петербурзький журнал “Основа” (1861–1862) // Шашкевичіана – Львів, Вінніпег, 2000. – Вип. 3/4. – С. 263–273.

⁴⁶ Автором статті “Русины в 1848 году” був, найімовірніше, близький до кола “Основи” російський філолог М. Сухомлинов. Докладно див.: Там само. – С. 267–268. (У моїй публікації “Яків Головацький і петербурзький журнал «Основа»” (1861–1862)” не було враховано важливі для атрибуційної аргументації відомості про перебування Сухомлинова у Львові у 1859 р., що містяться в синхронному листуванні Головацького з чеським ученим і письменником К. Запом; див.: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / Видав К. Студинський – Львів, 1905. – С. 433, 437–439). Про зв’язки Сухомлинова з гуртком “Основи” також див.: Дудко В. Павло Чубинський і Літературний фонд (1863 р.) // Київська старовина. – 1999. – № 1. – С. 165–175.

⁴⁷ Див.: Дудко В. Яків Головацький... – С. 269–270.

⁴⁸ Див.: Бернштейн М. Д. Роль журналу “Современник” в боротьбі за реалізм і народність... – С. 242–244; Аксенова Е. П. Журнал “Основа”: взгляд на славянство // Славянський альманах. 1999. – М., 2000. – С. 159–160; Федорук О. Два напрямлення в галицько-українській журналістиці... – С. 73, 78.

⁴⁹ Пашаєва Н. М. К вопросу о деятельности Я. Ф. Головацкого в 50-х – начале 60-х годов XIX в. // Вопросы первичного накопления капитала и национальные движения в славянских странах. – М., 1972. – С. 153, 155–156; *іт.ж.* Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв. – М., 2001. – С. 63–66. Вважаючи Головацького автором не лише аналізованої публікації, а й статті “Русины в 1848 году”, дослідниця викладає зовсім нереалістичну версію передісторії її появи в “Основи”: “Нужно учесть, что, находясь все время под негласным надзором правительственных органов Галиции и своих коллег-

у підсумку закономірно позначається на коректності її висновків стосовно суспільно-політичної позиції Головацького на початку 1860-х рр. Замість адекватно реферувати зміст статті “Об отношениях галицких русинов к соседям”, цілком присвяченої багатоаспектній полеміці з автором “Национальной бестактности”, дослідниця виокремлює лише окремі, “виграшні” для неї положення “основ’янської” публікації, а відтак твердить, що хоча “Головацкий прямо полемизируетс Чернышевским, он не отвергаетосновных принципов Чернышевского, а лишь уточняетрасстановку классовых сил в Галиции”, що “Головацкий вплотную подходитк классовому объяснению национальной вражды в Галиции, что выгодно отличает его от многих соратников по национальной борьбе”⁵⁰.

Автором статті “Об отношениях галицких русинов к соседям” був, на мій погляд, І. Лашнюков (1823–1869), тогочасний професор російської історії та статистики в Ніжинському лицейі кн. Безбородька Його біографії та фаховій діяльності присвячено кілька спеціальних публікацій⁵¹, науковіпраці дослідника розглядаються в синтетичних студіях про історіографічні дослідження в Російській імперії⁵² та розвиток історичних студій у вищих навчальних закладах у XIX ст.⁵³.

русинов, верных чиновников монархии, Головацкий вынужден был скрывать свои убеждения В вышедших без подписивдали от Львова статьях он смог в открытуювысказать свои взгляды” (*Пашаева Н. М.* К вопросу о деятельности Я. Ф. Головацкого. – С. 155). Трактуює статтю “Об отношениях галицких русинов к соседям” як твір Головацького і сучасний київський публіцист-українофоб (див.: *Каревин А.* “Мова рідна? Слово рідне?”: Феномен “платонической” любови украинцев к родному языку // Киевский телеграф. – 2005. – 13–19 мая. – № 19. – С. 12).

⁵⁰ *Пашаева Н. М.* К вопросу о деятельности Я. Ф. Головацкого. – С. 156.

⁵¹ *Вороной Ф.* Предисловие // *Лашнюков И. В.* Пособие к изучению русской истории критическим методом – К., 1870. – Вып. 1. – С. I–XXXVI; *Троцина К. И. В.* Лашнюков // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко – Изд. 2-е, испр. и доп. – СПб., 1881. – Отд. I. – С. 408–413; *Дашкевич Н. П.* Лашнюков Иван Васильевич // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1834–1884). – К., 1884. – С. 357–365, 811; *Киреева Р. А.* Из истории изучения отечественной историографии (Некоторые особенности “Очерков русской историографии” И. В. Лашнюкова) // Проблемы истории общественного движения и историографии – М., 1971. – С. 289–302; *Котлов С. А.* Иван Лашнюков і розвиток української історіографії 50–60-х рр. XIX ст. // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2002. – Т. 8 (10). – С. 88–102; *його ж.* Иван Лашнюков: Штрихи до наукової біографії // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики – К., 2002. – Ч. 8/9: Збірка наукових праць на пошану [...] Ярослава Івановича Дзири: У 2 ч. – Ч. 1. – С. 310–319.

⁵² Див., наприклад *Киреева Р. А.* Проблема периодизации русской историографии в трудах буржуазных историков середины XIX – начала XX в. // История и историки. 1971. – М., 1973. – С. 113–117; *його ж.* Изучение отечественной историографии в дореволюционной России с середины XIX в. до 1917 г. – М., 1983. – С. 30–37, 108–112.

⁵³ Див., наприклад *Тарасенко О.* Становлення та розвиток історичної освіти і науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. – К., 1995. – С. 74–83; *Самойленко О. Г.* Розробка проблем історіографії в дослідженнях вчених-істориків Ніжинської вищої школи другої половини XIX століття // Література та культура Полісся – Ніжин, 1997. – Вип. 8. – С. 84–87;

З огляду на наявність відповідних публікацій немає потреби з'ясовувати загальні питання життєпису і наукової праці Лашнюкова. Натомість необхідно докладно розглянути деякі не використані у названих розвідках про нього матеріали, що стосуються закордонного наукового відрядження Лашнюкова (1861–1862 рр.), – синхронні свідчення його самого та його сучасників, мемуарні джерела. Сумарний аналіз цих матеріалів на тлі раніше відомого дає змогу і докладніше реконструювати історію співпраці Лашнюкова з редакцією “Основи”, і – спеціально – аргументувати належність його перу статті “Об отношениях галицких русинов к соседям”.

Протягом 1861/62 навчального року Лашнюков перебував у закордонному відрядженні “с ученою целию”. У друкованому звіті про подорож учений зазначав: “Главною целию моей поездки за границу было: познакомиться с славянскими народами, заняться изучением их истории, политического и общественного их быта. Краткость времени и недостаточность средств не дозволили мне побывать во всех славянских землях Австрии и Турции. Я ограничился Галициею и Чехиею. Большую часть времени я провел в Праге и Львове”⁵⁴. Як свідчив сам Лашнюков, у Львові він зустрічався, зокрема, з Головацьким, А. Петрушевичем, І. Шараневичем⁵⁵. Б. Дідицький, пригадуючи Лашнюкова як одного з гостей редакції газети “Слово”, свідчив у мемуарах, що він розмовляв “все по-малорусски, с соблюдением весьма благозвучного украинского говора”, “в разговорах любил завертати до згадок о козаках и украинской Гетманщини”⁵⁶. Відомо, що восени 1861 р. у середовищі львівського “Слова” інтенсивно обговорювали статтю “Национальная бестактность”. Так, професор філософії університету св. Володимира С. Гогоцький⁵⁷, описуючи своє перебування у Львові у

Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету – Ніжин, 2000. – С. 64–67. Прикро, що й названі праці про життя та діяльність Лашнюкова, і навіть присвячені йому статті в загальновідомих російських універсальних енциклопедіях початку ХХ ст. залишилися поза увагою О. Мазура, коментатора статті М. Грушевського “Волинське питання 1097–1102 рр.” – дослідник знає про Лашнюкова лише стільки: “[...] викладач Київського університету ХІХ ст. Працював у галузі давньої історії України та джерелознавства” (*Грушевський М.* Твори. У 50 т. – Львів, 2003. – Т. 5: Історичні студії та розвідки. 1888–1896. – С. 483).

⁵⁴ Отчет о занятиях профессора Лицея князя Безбородко И. Лашнюкова во время заграничного его путешествия с ученою целию // Циркуляр по управлению Киевским учебным округом – 1863. – № 10. – С. 318. Також Лашнюков побував у Відні, Парижі, Лондоні, Женеві, відвідав Італію (див.: Там само. – № 11. – С. 352–354; № 12. – С. 361–363).

⁵⁵ Див.: Там само. – № 11. – С. 336–337, 355–356. Цілком зрозуміло, що Лашнюков, оскільки спілкувався у Львові виключно зі старорусинами, бачив галицьку ситуацію власне їхніми очима. Рух ранніх народовців, контакти Лашнюкова з якими однаково були б проблематичними з огляду на статусні й вікові різниці, на той час щойно окреслювався.

⁵⁶ *Дідицький Б. А.* Свое-жизньевьи записки. – Львов, 1906. – Ч. 1. – С. 62. Подаючи листі до О. Калужняцького від 13 грудня 1904 р. спогади про Ю. Федьковича Б. Дідицький твердив, що Лашнюков був і автором “Слова” (див.: Спомини Б. А. Дідицького про Ів. Федьковича й Із. Воробкевича / Публ. О. Маковця // Руслан. – 1907. – 6 (19) марця. – Ч. 52. – С. 4); виглядає, що ця його інформація, досі не підтверджена конкретним матеріалом, є помилковою.

⁵⁷ Вендланд називає Сильвестра Гогоцького професором філософії (див.: *Wendland Anna Veronika.* Die Russophilen in Galizien... – S. 90, 629), яким він і був, то – помилково –

жовтні 1861 р.⁵⁸ (чи не одночасно з Лашнюковим?), свідчив: “Во время втрочного пребывания моего в Лемберге тамошние русские литераторы поговаривали о статье “Современника” “Национальная бестактность”, которая в виде отдельной брошюры прислана была неизвестно кем в редакцию львовского “Слова”⁵⁹. Галицко-польская партия, как видно, много рассчитывала на эту статью и странным голосом ее, будто бы общим всему образованному русскому миру, думала лишит галицких русинов права на умственную жизнь и на самостоятельное народное развитие. Но партия ошиблась; статья произвела совсем не то действие, какого ожидали. По словам галицких русинов, автор статьи или вовсе не знает ни истории Галицкой Руси, ни нынешнего ее положения и рассчитывал только на то, что голос столичного журнала будет и без того авторитетен, или нарочно не хотел сравнить действий австрийского правительства в отношении к галицким русинам с действиями бывшей Речи Посполитой польской и нынешней галицкой партии. Как бы то, впрочем, ни было, только статья “Современника” не достигла цели и по обстоятельствам сопровождавшим появление ее в Лемберге⁶⁰, только усилила в представителях русских галичан недоверие к партии, которая без того своими странными требованиями довела дело, как кажется, до того, что не может уже рассчитывать на примирение с ними”⁶¹. У листі до Аксакова від 6 грудня 1861 р. Гогоцький писав: “Когда я выезжал из Лемберга, то меня убедительно просили тамошние русские литераторы заступиться за них”⁶².

професором філології (див.: *Ibidem*. – S. 430). Принагідно слід зауважити, що професор П. Лавровський, автор також спричиненої відповідною публікацією “Современника” статті “О русских в Галиции” (День. – 1861. – № 3–6), не був ректором Харківського університету як помилково вважає Вендланд. У цій студії уже вказувалося на вразливість і ряду інших тверджень Вендланд, висловлених у названій її монографії стосовно генези і синхронної рецепції “Национальной бестактности”. Така значна кількість некоректних положень та фактичних помилок у відповідному – зовсім невеликому з огляду на обсяг цілої праці Вендланд – уступі дає підстави критично поставитися до твердження Я. Грицака, який зазначав, що, “попри великий обсяг і багатство цитованого матеріалу”, монографія австрійської дослідниці “має напрочуд мало помилок і неточностей” (Україна модерна. – К.; Львів, 2003. – Ч. 8. – С. 259).

⁵⁸ Про час описуваного далі перебування у Львові Гогоцький писав у листі до Аксакова від 2 грудня 1861 р. (див.: ПД – Ф. 3. – Оп. 4. – Спр. 151. – Арк. 1зв.).

⁵⁹ Про поширення в Галичині окремих відбитків статті “Национальная бестактность” див.: *Возняк М. М.* Чернишевський і Наддністрянщина // Радянська література – 1940. – № 6. – С. 202.

⁶⁰ Про це див. у статті “Об отношениях галицких русинов к соседям” (73–74) і листі Гогоцького до Аксакова від 2 грудня 1861 р. (ПД – Ф. 3. – Оп. 4. – Спр. 151. – Арк. 1зв.–2).

⁶¹ Извлечение из путевых записок, веденных за границею профессором С. Гогоцким // Литературное прибавление к “Киевскому телеграфу”. – 1862. – № 3/4. – С. 30–31. Про синхронне сприйняття статті “Национальная бестактность” у середовищі львівського “Слова” також див.: *Дьдицькій Б. А.* Свое-жизньевыи записки. – Ч. 1. – С. 54–55, 58–59; *Возняк М. М.* Чернишевський і Наддністрянщина – С. 197–203; *Сохацька Є. І.* Відгомін статті М. Г. Чернишевського “Национальна бестактність” у західноукраїнській періодиці 60-х років XIX ст. // Українське літературознавство – Львів, 1989. – Вип. 53. – С. 27–33.

⁶² ПД – Ф. 3. – Оп. 4. – Спр. 151. – Арк. 3. З приводу “Национальной бестактности”, що, як вважав Гогоцький “переполнена вопиющими неправдами и ляпами” (Там само. –

Про передбачувану участь Лашнюкова в “Основі” йшлося в обох варіантах другого передплатного оголошення її редакції, що постали наприкінці 1860 р.⁶³. Проте він зголосився до Білозерського з конкретними матеріалами лише 7 січня (н. ст.) 1862 р., надіславши йому з Відня листа⁶⁴ з двома додатками. Зокрема, Лашнюков писав: “Вам угодно было включить меня в число сотрудников в издаваемом Вами журнале; до сих пор я не мог ничем заявить свое участие в “Основе”. Отправляясь за границу, в славянские земли, я занят был мыслью что-нибудь сделать для нашей народной истории, для родного слова. [...] Бывши в Галиции, я набросал заметки о современном положении русинов, но так как об этом предмете уже достаточно написано в “Дне” по поводу статьи “Современника”, то я не нахожу нужным составлять статью из моих заметок, а посылаю Вам, как материал, мои записки. Может быть, они пригодятся Вам. Я не имел в виду специалистов, не стремился примкнуть к какой-нибудь литературной партии, а писал то, что успел узнать на месте. Я хорошо знаю, под какими влияниями явилась извест[ная] статья в “Современнике” и какими тенденциями руководился неизвестный мне ее автор⁶⁵. Полякам, видно, сочувствуют в Петербурге⁶⁶, хотя правду сказать, они и не заслуживают такого горячего сочув-

Арк. 1), він написав полемічну статтю і 2 грудня 1861 р. надіслав її Аксакову з проханням надрукувати в газеті “День” (див.: Там само. – Арк. 1–2зв.). Проте на сторінках тижневика репліка Гогоцького (“Заметка на статью “Современника” «Национальная бестактность»”) не з’явилася, її було згодом анонімно опубліковано в київському журналі “Вестник Юго-Западной и Западной России” (1862. – Т. 1. – № 1. – Июль. – Отд. III. – С. 1–32, 17–20).

⁶³ Див.: Українська преса: Хрестоматія – Т. I. – С. 93. Публікатор помилювався, трактує це оголошення як першу програму “Основи” (див.: Там само. – С. 454). Про хронологію варіантів другого передплатного оголошення редакції українського часопису та відмінності між ними див.: *Дудко В. І.* Из передісторії журналу “Основа”: редакційні оголошення 1860 року // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту – Ізмаїл, 1999. – Вип. 6. – С. 118–120.

⁶⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 204. – Спр. 68. – Арк. 1–2зв. (За вказівку на це джерело щиро дякую С. Захаркіну). Документ описано як лист Н. Л., хоча прізвище автора в автографі прочитується цілком виразно; першу ж літерусового імені Лашнюков справді писав – російською мовою – подібно до Н; саме з цієї причини О. Дорошкевич не наважився ні атрибутувати Лашнюкову його листи до Марка Вовчка, ні ідентифікувати як Лашнюкова особу згадану лише на прізвище в листуванні письменниці з іншими адресатами. Як зазначав дослідник, “був у Ніжені професор історії І. В. Лашнюков (1823–1869), але про Н. Лашнюкованічого невідомо” (Твори Марка Вовчка / За ред. і з крит.-бібліограф. розвідкою Ол. Дорошкевича – К., 1928. – Т. IV. – С. 572). Про відповідні епістолярні матеріали див. далі.

⁶⁵ Як уже було зазначено, Чернышевський розкрив авторство “Национальной бестактности” в надрукованій у жовтневому числі “Современника” за 1861 р. статті “Народная бестолковость”, підписаній його прізвищем. Лашнюков не був обізнаний з відповідною публікацією

⁶⁶ Докладно аналізуючи “Национальную бестактность”, Драгоманов зазначав: “Не может быть сомнения в том, что Чернышевский писал свою статью по справкам, какие он получил от своих польских друзей в Петербурге [...] Совершенно понятно, что польские деятели разных оттенков мысли должны были постараться привлечь на свою сторону публициста столь талантливого и влиятельного, как Чернышевский, и побудить его подать

ствия. В последнее время они с ожесточением накинулись на несчастных русинов и как будто нарочно стараются возбуждать их ненависть к себе. Я полагаю, что такой способ действия не показывает большого политического такта у поляков. Нам хорошо известны отношения польской национальности к народу в Запад[ных] губ[ерниях], и потому совершенно понимаем ненависть русинов к полякам⁶⁷.

На мою думку “заметки о современном положении русинов”, які Лашнюков надіслав Білозерському – це і є стаття “Об отношениях галицких русинов к соседям” (чи, можливо, її первісний, згодом доопрацьований варіант). Про те, що стаття Лашнюкова, присвячена галицьким справам, була в розпорядженні редакції “Основи”, свідчить його лист до Марка Вовчка від 28 липня (н. ст.) 1862 р.⁶⁸, дуже важливий для вирішення питання про авторство публікації “Об

свой голос об украинско-польских отношениях [...] Обсуждая украинско-польские отношения Чернышевский не только не понял голодного – или, по крайней мере, более голодного но даже изложил его положение главным образом на основании показаний того, кто у него отнимает хлеб” (*Драгоманов М.* Историческая Польша и великорусская демократия. – С. 178, 179, 185–186). Пор. міркування Лавровського який зауважував стосовно авторства “Национальной бестактности” в листі до Аксакова від 3 жовтня 1861 р.: “Кто писал ее? Быть может, Вам известно? Уведомьте Я думаю, или Чернышевский сам, или Огрызко” (ПД. – Ф. 3. – Оп. 4. – Спр. 320. – Арк. 1–13в.). Як відомо, Й. Огрызко, один із помітних учасників польського повстання 1863–1864 рр., був близьким до редакції “Современника” (див.: *Мельгунов Б. В.* Некрасов-журналист. Малоизученные аспекты проблемы. – С. 201).

⁶⁷ ІР НБУВ. – Ф. 204. – Спр. 68. – Арк. 1, 2–2зв. Лист Лашнюкова до Білозерського що становить істотний інтерес також для дослідників української журналістики та фольклористики, українсько-чеських культурних зв'язів, потребує повної коментованої публікації. Окрім “заметки о современном положении русинов”, Лашнюков надіслав редакторові українського часопису добірку чеських народних пісень у власному українському перекладі та “древних червоно-русских народных песен”; ці матеріали, які не було надруковано в “Основах”, зберігаються разом із цитованим листом до Білозерського (див.: Там само. – Арк. 3–8).

⁶⁸ Перебуваючи в Парижі, Лашнюков познайомився з Марком Вовчком, яка на початку червня (н. ст.) 1862 р. писала до О. Марковича: “[...] ще тут недавно познала пана Лашнюкова із Ніжина. Чоловік добрий і не лінивий – лає москалів і аж руками розводить, які то люди вони” (Твори Марка Вовчка: 3 життєписом авторки й життєписними матеріалами. – К.; Ляйпціг, 1926. – Т. 1. – С. 147). Публікатор – Б. Лепкий – подав цей лист, як і фрагменти двох листів Лашнюкова до Марка Вовчка за копією, що її дістав від В. Доманицького. Відповідне місце відтворено без купюр і в наступній публікації листа (див.: Твори Марка Вовчка / За ред. і з крит.-бібліограф. розвідкою Ол. Дорошкевича. – Т. IV. – С. 275). У пізніших передруках відповідну згадку про Лашнюкова або цілком знято (див.: *Вовчок Марко.* Твори. У 6 т. – К., 1956. – Т. 6. – С. 416; *й.ж.* Твори. У 7 т. – К., 1967. – Т. 7. – Кн. 2. – С. 100), або ж із неї вилучено друге речення: “Чоловік добрий ~ люди вони” (див.: Листи Марка Вовчка. У 2 т. – К., 1984. – Т. 1. – С. 137). Відомо сім листів Лашнюкова до Марка Вовчка із Парижа та Праги, написаних у червні–серпні 1862 р. 6 листів Лашнюкова увійшли до вид.: Листи до Марка Вовчка. У 2 т. – К., 1979. – Т. 1. – С. 158–159, 160–165. Фрагмент ще одного листа, автограф якого нині, очевидно, втрачено (відповідний уривок не включено до названого двотомника), опублікував за копією із зібрання Доманицького Лепкий у вид.: Твори Марка Вовчка: 3 життєписом авторки й життєписними матеріалами. – Т. 1. – С. 155. Згадки про Лашнюкова у тогочасному листуванні Марка Вовчка також див.: Листи до Марка Вовчка. – Т. 1. – С. 165 (лист К. Кавеліна від 2 серпня 1862 р.); Листи Марка Вовчка. – Т. 1. – С. 138 (лист до І. Тургенєва від 2 липня 1862 р.).

отношениях галицких русинов к соседям”. Не будучи обізнаним із травневим числом “Основи” (дістало цензурний дозвіл 22 червня ст. ст. 1862 р., вийшло у світ 5 липня ст. ст.⁶⁹), автор листа, зокрема, писав: “Г[осподин] Белозерский напечатал мою статью о казачестве⁷⁰, но не считал нужным уведомить; другую статью, о Галиции⁷¹, он не напечатал по причинам, хорошо мне известным. Я напечатал ее, я не желаю заискивать у людей, которых не люблю, не люблю двусмысленных сделок, для меня плохой мир хуже доброй драки. Я ясно высказал мой взгляд на историю южнорусского народа и никогда не изменю моего взгляда. Меня глубоко огорчает заносчивость некоторых господ, их гордое презрение к народу, которого они не знают, и тупоумие других, которые увлекаясь временными интересами и личными отношениями, забывают дело, для которого по-видимому работают; я не люблю партий, обществ, компаний, которые работают более для себя, чем для других, и приобретают монополию”⁷².

Якщо моя спроба з’ясувати мотиви, що спонукали редакцію “Основи” відкласти полеміку із “Современником” на невизначений термін, є переконливою, то саме з урахуванням результатів відповідної реконструкції присвячений статті про Галичину цитований епістолярний уступ – як на перший погляд, “темний” – прочитується цілком виразно: Білозерський поінформував автора, що бажав би надрукувати його “заметки о современном положении русинов”, але, з огляду на тактичні мотиви, не відразу. Дуже ймовірно, що редактор “Основи” запросив Лашнюкова до продовження співпраці – і той запропонував для публікації “статью о казачестве”, що побачила світ швидше, ніж раніше надіслані до “Основи” “галицькі” нотатки. (Статтю “Мнение г. Палацкого о происхождении козаков” майже сто років тому ідентифікував як працю Лашнюкова – на підставі саме цитованого уривка з його листа до Марка Вовчка – В. Доманицький, який писав про її автора: “Се один з потайних співробітників “Основи”. Добре знав українську історію, студіював на початку 1860-х рр. галицьку історію”⁷³. Не

⁶⁹ Див.: РДА. – Ф. 777. – Оп. 27. – Спр. 294. – Арк. 99. Те, що Лашнюков на час написання цитованого листа до Марка Вовчка не знав про надрукування своєї статті про Галичину, нескладно пояснити. Як свідчив Ламанський у листі до батьків від 7 червня н. ст. 1862 р., у тогочасній Празі неможливо було знайти ні з свіжими періодичними виданнями з Росії (див.: Документы к истории славяноведения в России (1850–1912) / Подготовили к печати и комментировали В. Р. Лейкина-Свирская и Л. В. Разумовская – М.; Л., 1948. – С. 35). Зрештою, і за регулярного надходження “Основи” до Праги відповідне її число, з огляду на дату отримання квитка на його випуск у світ, просто не встигло б туди потрапити на час написання цитованого листа Лашнюкова до Марка Вовчка.

⁷⁰ Ідеться про публ.: –ъ [Лашнюков И.] Мнение г. Палацкого о происхождении козаков (в сочинении) его “Dejní narodu Ieskeho”, díl. IV, iastka 1) // Основа. – 1862. – Квіт. (апр.). – С. 28–36.

⁷¹ Б. Лобач-Жученко коректно реферує задку про “другу статью, о Галиции”: “[...] редакция статьи “Про Галицию” йому [Лашнюкову] не подобається” (Лобач-Жученко Б. Б. Літопис життя і творчості Марка Вовчка – К., 1969. – С. 127; Вид. 2-е, доп. – К., 1983. – С. 124).

⁷² Листи до Марка Вовчка – Т. 1. – С. 164–165.

⁷³ Доманицький В. Україна в альбомі Н. Гербеля // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка – Львів, 1908. – Т. LXXXIII. – С. 177. Як цілком очевидно, заувага дослідника

обізнаний ні з відповідною публікацією Доманицького, ні з іншими працями, в яких ідеться про Лашнюкова як автора статті “Мнение г. Палацкого о происхождении козаков”⁷⁴, С. Копилов знову атрибує її Лашнюкову, зазначаючи, що його критична оцінка “була видрукувана під псевдонімом. Остання обставина не дозволяла науковцям назвати ім’я автора цієї публікації, а тому ми повертаємо його із небуття”⁷⁵).

Внаслідок прочитання статті “Об отношениях галицких русинов к соседям” на тлі автентичних публікацій Лашнюкова версію про його авторство можна підкріпити ще одним суттєвим доказом, вказавши на текстуальний збіг фрагмента аналізованої публікації “Основи” з відповідними місцями його статті про історичну науку у західних слов’ян та друкованим звітом про закордонне наукове відрядження⁷⁶.

Насамперед автор статті “Об отношениях галицких русинов к соседям” зreferував основні положення “Национальной бестактности”, зазначивши, що в ній “указывают русинам на то, что они пишут языком великорусскими т[аким] обр[азом], отстраняясь от южнорусского племени, не могут рассчитывать на сочувствие со стороны последнего”⁷⁷; что они во вред себе враждуют, а не сбли-

про те, що Лашнюков “студіював на початку 1860-х рр. галицьку історію”, постала на підставі цитованого уривка з листа Лашнюкова до Марка Вовчка. З урахуванням викладених у цих нотатках відомостей про “галицькі” нотатки Лашнюкова можна твердити, що Доманицький некоректно інтерпретував відповідний епістолярний фрагмент.

⁷⁴ Див., наприклад *Крутікова Н. С.* Сторінки творчого життя: Марко Вовчок в житті і праці. – К., 1965. – С. 199; *Дей О. І.* Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). – К., 1969. – С. 412; Листи до Марка Вовчка – Т. 1. – С. 429.

⁷⁵ *Копилов С. А.* Іван Лашнюков: Штрихи до наукової біографії. – С. 313. Пор.: *Копилов С. А.* Іван Лашнюков і розвиток української історіографії 50–60-х рр. XIX ст. – С. 92. В обох статтях криптонім (а не псевдонім) Лашнюкова відтворено неточно, не вказано і джерело його розкриття. Із публікацій, що їх опрацював Копилов, інформацію про авторство статті “Мнение г. Палацкого о происхождении козаков” містить лише “Отчет о занятиях профессора Лицея князя Безбородко И. Лашнюкова во время заграничного его путешествия с ученою целию” (див.: Циркуляр по управлению Киевским учебным округом – 1863. – № 10. – С. 318). Це атрибуційне “відкриття” змушує ще раз зауважити, що українські гуманітарії переважно обмежуються лектурою, яку продуковано виключно у їхніх “цехах” – історики не знають літературознавчих праць, мовознавці – фольклористичних студій тощо, а відтак часом, як у даному випадку, “винаходять велосипед”.

⁷⁶ Відповідний фрагмент наведено далі.

⁷⁷ Розглядаючи це положення статті “Об отношениях галицких русинов к соседям”, Бернштейн зазначав, що її автор “в перекрученому вигляді викладає погляд автора “Национальной бестактности” на мовні питання в умовах Галичини, на позицію “Слова” в цьому відношенні, маючи справу так, ніби Чернишевський виступає проти вживання російської мови. Автор листа навмисно заплутує справу!” (*Бернштейн М. Д.* Роль журналу “Современник” в боротьбі за реалізм і народність... – С. 242). Ця заувага, у свою чергу, потребує коментаря. Про мову “Слова” Чернишевський на початку статті висловився не цілком виразно, що в перебігу дискусії навколо “Национальной бестактности” причинилося до непорозуміння. Навіть з газети кілька фраз, які не давали підстав беззастережно твердити, що вони є зразками язичія, автор статті ставив риторичне запитання: “Разве это – малорусский язык? Это язык, которым говорят в Москве и Нижнем

жаются с поляками, бесполезно прибегают под покровительство австрийского министерства и тем сами себя ставят в совершенно изолированное положение; наконец, петербургский публицист советует русинам оставить неосновательные, детские жалобы на поляков за прежнее порабощение и за настоящие мнимые оскорбления (т. е. забыть свою историю), не писать великорусским языком и всецело соединиться с поляками, которые, как полагает автор, готовы будто бы сделать всевозможные уступки галицийским малоруссам⁷⁸. Может быть, автор не думал прийти к таким крайним решениям, но он, к сожалению, пришел к ним – и горько ошибся. В том, в чем он уверяет, – увь! – нельзя уже убедить ни украинских, ни заднепровских, ни галицийских малоруссов” (62).

Далі Лашніюков докладно, спираючись на значний емпіричний матеріал, розглянув дискусійні, на його погляд, тези “Национальной бестактности”⁷⁹. Найбільше уваги автор “Основи” присвятив відносинам русинів із поляками. Зокрема, він зауважував: “Галицийские малоруссы, или рутены (Ruthénes), как называют их немцы и поляки, хотят *быть и называться* русскими и решительно не желают подчиниться руководительству *интеллигентной либеральной польской нации*. Почему? Это понятно: стоит только поближе узнать, как понимают русинскую народность эти руководители, какие лжи распространяют о ней на Западе и у себя дома” (62). Кореспондент “Основи” доказово з’ясовує, що “главные стремления братьев-поляков – подавить русинскую национальность, заподозрить русинов в глазах правительства, обвинив их в коммунизме, в склонности к схизме и к соединению с Россией” (71). Так, він пише: “Странно, что автор не понял отношений русинов к полякам: он, вероятно, не знает, что народ ведет здесь нескончаемую тяжбу с бывшими своими помещиками⁸⁰. В

Новгороде, а не в Киеве или Львове. Львовское “Слово” основывает свои права и надежды на том, что малорусское племя – племя из 15 миллионов человек. Зачем же говорить о племенном единстве ломаным языком, каким никто не пишет нигде, кроме Львова? Наши малороссы уже выработали себе литературный язык несравненно лучший: зачем отделяться от них? разве он так далек от языка русинов, что им нужно писать другим наречием?” (Чернышевский Н. Г. Полн. собр. соч. – Т. VII. – С. 776). Відтак деякі опоненти автора “Современника” сприйняли його відповідний пасаж як пораду редакції “Слова” не вживати російської мови – хоча далі Чернишевський висловився виразніше, звертаючись до редакції газети: “[...] пока вы не будете иметь многочисленной публики, многие будут сомневаться в полезности и практичности ваших попыток издавать русинские газеты, особенно если вы будете писать ломаным языком, каким пишете теперь, смесью галицийского наречия с нашим литературным и с церковно-славянским языками. [...] Зачем вы придумываете себе особенное ломаное наречие, отделяясь от общей малорусской литературы?” (Там само. – С. 786).

⁷⁸ Кореспондент “Основи”, реферуючи основні тези статті “Современника”, не згадав про те, що в ній було негативно оцінено активну участь галицького духовенства світських справах. Однак далі він звернувся і до цієї теми.

⁷⁹ На компетентності “основ’янського” критика головних постулатів “Национальной бестактности” обґрунтовано наголошено в новітній історико-журналістській студії (див.: Федорук О. Два направления в галицко-украинской журналистике.. – С. 78)

⁸⁰ Зокрема, Чернишевський зазначав: “Очень может быть, что при точнейшем рассмотрении живых отношений львовское “Слово” увидело бы в основании дела вопрос, совершенно чуждый племенному вопросу, – вопрос сословный. Очень может быть, что

Галиции, при освобождении крестьян от крепостной зависимости, помещики удержали исключительное право на леса и пастбища, с обязанностью вознаграждать крестьян за право пользования дровяным лесом и строительными лесными материалами. Разбирательство этого рода дел между помещиками и крестьянами поручено было так называемым *сервитутными комиссиями* [...]. Но лица, которым правительство поверило крестьянские дела, действовали во вред народа [...] к выгоде помещиков [...]" (66–67)⁸¹. Тогочасний русинсько-польський конф-

оно увидело бы и на той, и на другой стороне и русинов и поляков – людей разного племени, но одинакового общественного положения Мы не полагаем, чтобы польский мужик был враждебен облегчению повинностей и вообще быта русинских крестьян. Мы не полагаем, чтобы чувства землевладельца русинского племени по этому делу много отличались от чувств польских землевладельцев. Если мы не ошибаемся, корень галицийского спора находится в сословных, а не в племенных отношениях И если мы не ошибаемся, та сословная партия, которая представляется русинскому “Слову” враждебной к русинской национальности, не имеет к этой национальности ровно никакой вражды, а по сословному вопросу расположена теперь эта партия к чрезвычайно большим уступкам в пользу поселян как польского точно так же и русинского племени” (*Чернышевский Н. Г.* Полн. собр. соч. – Т. VII. – С. 779–780). Аналізуючи відповідний уступ “Национальной бестактности”, про необізнаність її автора з тогочасними галицькими реаліями писав і Драгоманов “Чернышевский не дал себе труда не только изучить положение дел в Галиции, но и изложил его или совершенно произвольно, или с голоса польских исторических патриотов Так, например, совершенно фантастичным является у него предположение что в Галиции русины-землевладельцы (помещики) одинаково относятся к русинам-крестьянам, как и землевладельцы-поляки. Никаких русинов-землевладельцев не существует в Галиции, как и по всей Украине на правом берегу Днепра, и следовательно все выводы, которые строит дальше великорусский демократ на своем предположении не имеют ровно никакого значения. Положение же, что будто “сословная партия польская в Галиции не имеет к русинской национальности ровно никакой вражды, а по сословному положению теперь расположена к чрезвычайно большим уступкам в пользу поселян как польского так и русинского племени” – взято на веру у польских оптимистов и тоже совершенно противно тому, что было и есть в действительности Предположение же, что будто какие-нибудь землевладельцы in concreto могут быть расположены к чрезвычайно большим уступкам в пользу поселян, даже и а priori должно бы было показаться неверным такому хорошему экономисту как Чернышевский. Он первым бы передал в редакцию “Свистка” подобное положение если бы оно доставлено было ему, напр[имер], из Владимирской губернии – а польским оптимистам он поверил!” (*Драгоманов М.* Историческая Польша и великорусская демократия – С. 186–187). Загально оцінюючи статтю, Драгоманов зауважував “Чернышевский подошел было очень близко к сущности дела, усмотрев в политической борьбе, которая происходила в Галиции, социальную подкладку но совершенное незнание подробностей дела продиктовало совершенно неожиданные и вполне несоответствовавшие действительному положению дел заключения” (Там само. – С. 175). Також див.: *Пулинець О. М. Г.* Чернышевський та українське питання: (До 100-річчя з дня народження письменника) // Записки Ніжинського інституту народньої освіти та науково-дослідчої катедри історії культурної мови при інституті – Ніжин, 1928. – Кн. 8. – С. 74–75; *Михайлин І. Л.* Історія української журналістики ХІХ століття – С. 298–299.

⁸¹ Не ідеалізуючи старорусинів Драгоманов наголошував що “в статті Чернышевского по крайней мере, не соблюден амера в накладывании красок: на сторону политиков галицийских положены все темные краски, тогда как для их польских противников сохранены исключительно светлые краски, и притом совершенно произвольные” (*Драгоманов М.* Историческая Польша и великорусская демократия – С. 178).

лікт у Галичині був настільки гострим, що вирішити проблему, як зазначав автор аналізованої статті, можна було лише радикальним шляхом. “Русины требуют разделения Галиции на две половины: русскую и польскую, видя в этом единственный справедливый способ примирения; а поляки на это кричат, будто передовые люди-русины подкуплены Россией” (74)⁸².

Стосовно мови галицьких українців він зазначав: “Галицийские русины не пишут, да и не могут писать по-великорусски по той естественной причине, что не знают великорусского языка и не имеют возможности изучить его. Русины пишут таким языком, какой они успели выработать, приняв в основу свой народный язык и язык книжный русский, признавая этот последний языком не московским, а общерусским. Русины того мнения, что русский книжный язык возник в Южной Руси и только усовершенствован великоруссами, и современный литературный червонорусский язык по своим формам, без сомнения, ближе к малорусскому чем к великорусскому⁸³. В доказательство того, что русины пишут языком не великорусским, мы приводим отрывок из первого попавшегося нам номера львовской газеты “Слово” [...] Разница этого языка с великорусским еще более усиливается тем, что слова произносятся не так, как они написаны, а по-южнорусски” (62–63)⁸⁴.

Розглядаючи участь галицького духовенства у світських справах, кореспондент “Основи” зауважував: “Автор “Национальной бестактности” видит, по его мнению, гибельную для народа бестактность издателей “Слова” в том, что русины предоставляют обсуждение политических вопросов духовенству, он говорит, что духовенство не должно иметь никакого участия в мирских делах,

⁸² Коментуючи відповідну пропозицію автора статті “Об отношениях галицких русинов к соседям”, О. Аксьонова небезпідставно зазначає, що “утверждения в других статьях журнала о существовании тенденции сближения, соединения славянских народов отражали скорее желаемое, нежели действительное состояние межславянских взаимоотношений” (Аксенова Е. П. Журнал “Основа”: взгляд на славянство. – С. 160).

⁸³ Відповідники до наведеного фрагмента див.: Лашнюков Ів. Состояние исторической науки западных славян. Характер журналистики на Западе // Черниговский листок – 1863. – № 1. – 7 мая. – С. 8; Отчет о занятиях профессора Лицея князя Безбородко И. Лашнюкова во время заграничного его путешествия с ученою целию // Циркуляр по управлению Киевским учебным округом – 1863. – № 11. – С. 338. Незначні стилістичні різниця між названими трьома текстами Лашнюкова можна пояснити редакторськими втручаннями. Цитуючи цей фрагмент, О. Каревін опускає перше речення, внаслідок чого спотворює позицію автора статті “Об отношениях галицких русинов к соседям” (див.: Каревин А. “Мова рідна? Слово рідне?”. – С. 12).

⁸⁴ Відповідно до етимологічного правопису “начертание слов не вполне отражало их произношение”, відтак “установившаяся разница между написанием и произношением вводила (и вводит) в заблуждение русскоязычных лиц, склонных читать галицко-украинские тексты по-русски”, що зумовлювало “частые недоразумения в прошлом, когда в пылу полемики украинским деятелям, отстаивающим полноправное существование украинского языка, русские великодержавные публицисты ставили в пример галичан, дескать, они не пытаются создать особую литературу на областном “наречии”, а пользуются “общепонятным” литературным языком” (Федорук О. Два направления в галицко-украинской журналистике... – С. 77, 78). Також див. цитату з листа Куліша до Головацького від 28 січня 1861 р., наведену в прим. 8.

что подобные дела следует предоставлять светским людям⁸⁵. Эта избитая польскими публицистами мысль слишком хорошо известна русинам. Русины, как известно, не имеют ни администраторов, ни дипломатов, ни юристов; весь образованный класс народа составляет духовенство; все ученые, за исключением немногих лиц, принадлежат к этому классу; большинство университетской молодежи, желающей остаться в среде своего народа, должно посвящать себя богословским наукам. [...] Духовенство в Галиции не составляет замкнутого сословия; оно выходит из народа и живет среди его; оно не скрывается в монастырях, а ведет жизнь мирскую” (64)⁸⁶.

Аналізована публікація не була останньою реплікою “Основи” в дискусії навколо “Национальной бестактности” – у липневому числі за 1862 р. часопис анонімно надрукував статтю Костомарова “Историческая неправда и западно-российский патриотизм”, присвячену першому числу “Вестника Юго-Западной и Западной России” і, зокрема, вміщений на його сторінках полемічній репліці Гогоцького – “Заметке на статью “Современника” «Национальная бестактность»”. Розглядаючи її, Костомаров зазначав: “«Вестник Юго-Западной и Западной России» ратует не за ту народность, которая была действительно народностью их предков и до сих пор живет в народе, а за так называемую общерусскую. В разборе статьи г. Чернышевского “Национальная бестактность” (где, при действительном незнании многих сторон галицко-русской жизни есть, однако, верные взгляды, возбуждившие, как нам достоверно известно, сочувствие у западных славян, которым сильно опротивело австрийское правительство) неизвестный критик заранее изрекает южнорусской народности и языку приговор, называя нелепостью стремление к самостоятельному их развитию. Трудно спорить об этом и впрямь, и вкось. Успехи неуспех зависит, во-первых, от большей или меньшей степени свободы, которой будет пользоваться это стремление, и, во-вторых, от явления талантливых писателей на этом языке. После Квитки и Артемовского Гулака этот язык в литературном движении был уже не таков, как в сочинениях Котляревского после Шевченка и Кулиша он подвинулся далее, чем был при Квитке. Что может на нем явиться – кто может пророчить? Но, во всяком случае, автор “Национальной бестактности” совершенно прав, советуя

⁸⁵ Слушні уваги щодо інтерпретації відповідного фрагмента статті Чернишевського див.: Михайлин І. Л. Історія української журналістики XIX століття – С. 299.

⁸⁶ Уже невдовзі роль духовенства у суспільному житті Галичини почала істотно змінюватися, про що І. Лисяк-Рудницький зокрема, писав: “У світогляді галицького народовецького табору, що сформувався в 1860-их роках, міцно бриніла антиклерикальна струна. [...] Це був ресантимент проти гегемонії “попів”, проти претенсій “святоюрців” на монополію представництва української справи. [...] Все ж розвиток [...] довів не до вилучення старої провідної верстви з української спільноти, але до такої диференціації, що в ній було можливе співжиття старих і нових громадських сил у межах одного національного організму [...] кінець кінцем уклався, силою історичного розвитку, такий компроміс: наростання світської інтелігенції та загальна демократизація й лаяцізація громадського життя ступнево відсунули “попівську аристократію” від політичного проводу [...]” (Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в XIX столітті // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: [У 2 т.] – К., 1994. – Т. 1. – С. 201).

русинам держаться южнорусского языка, на котором образовалась уже литература. Мы не поставили бы львовскому “Слову” в вину, если б оно писалось и на чистом великорусском наречии; но что же делать, если жаргон производит на наши уши впечатление, какое оставляет ерзание грифеля по стеклу. Отвращение к такому языку, очень напоминающему творения Василия Кирилловича [Тредиаковского], мы вполне разделяем с автором “Национальной бестактности”. Впрочем, с удовольствием мы замечаем, что “Слово”, в последнее время, более и более покидает свою тарбарщину и усваивает живую народную речь”⁸⁷.

“Современник” не мав змоги відреагувати на статті Лашнюкова та Гогоцького, оскільки в середині червня 1862 р. його було призупинено на вісім місяців⁸⁸.

Історія відносин “Основи” з “Современником” (включно з полеміками між ними) потребує нового, сучасного прочитання, оскільки для давніших спроб вивчення відповідної проблематики характерні селективний добір конкретного матеріалу та заідеологізованість його інтерпретацій⁸⁹. Як слушно зауважив

⁸⁷ Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова – С. 146. Ще на початку листопада 1861 р. Куліш зазначав у недатованому листі до Кониського “Он уже в галицькому “Слові” по-нашому наламуються писати” (*Возняк М.* Листування Панька Куліша з Олександром Кониським – С. 148).

⁸⁸ Причини відповідної цензурної санкції з’ясовано у вид.: *Евгеньев-Максимов В.* “Современник” при Чернышевском и Добролюбовом – С. 485–518.

⁸⁹ Оскільки позитивні моменти історії стосунків “Основи” й “Современника” протягом багатьох років було наголошувано понад міру, це часом виводило дослідників за межі коректної інтерпретації матеріалу. Варто, приміром, звернутися до двох епізодів вивчення відомої рецензії Чернишевського на перше число “Основи” за 1861 р. (Современник – 1861. – № 1). Так, Ф. Прийма, не з’ясувавши гаразд специфіку цензурування “Современника”, твердив, що Чернишевський, надаючи рецензії важливого значення, написав її ще до виходу у світ відповідного числа “Основи”, скориставшись його версткою (див.: *Прийма Ф. Я.* Шевченко и русская литература XIX века. – М.; Л., 1961. – С. 197). Насправді перше число “Современника” було дозволено до друку після виходу першого числа “Основи” у світ, що цілковито підважує аматорську побудову Прийма (докладно див.: *Дудко В. И.* К вопросу о датировке рецензии Н. Г. Чернышевского на журнал “Основа” // *Russian Studies.* – 1996. – Т. 2. – № 1. – С. 114–117), яку некритично сприйняли й інші літературознавці (див., наприклад: *Шаблювский Е. С.* Чернышевский и Украина – К., 1978. – С. 100; *Кирилюк Є. В.* І. Ленін і актуальні проблеми шевченкознавства // Збірник праць 26-ї наукової шевченківської конференції – К., 1985. – С. 11–12). Висвітлюючи видавничу історію відповідної публікації, авторитетні дослідники наводять витяг із цензурного висновку про неї, з якого випливає, що рецензія не надається для друку, оскільки вся, “от начала до конца, проникнута горячим сочувствием к возрождающейся малорусской литературе и переполнена восхвалениями украинофильских тенденций” (див., напр.: *Бернштейн М. Д.* Деятельность “Основа” в оценке “Современника”. – С. 146; *Шаблювский Е. С.* Чернышевский и Украина – С. 102). Питання про те, яким же чином рецензія побачила світ – закономірне тим паче, що в найповнішому зібранні творів Чернишевського нічого не повідомлено про цензурні санкції, застосовані до її першодруку – нескладно з’ясувати, звернувшись до джерела, на яке покликаються дослідники: вони цитують висновок цензора С. Косовича, який постав у перебігу цензурного розгляду четвертого тому посмертного зібрання творів письменника аж у вересні 1893 р. (див.: *Н. Г. Чернышевский и царская цензура / Публ. и прим. И. Ковалева // Шестидесятые годы*

І. Михайлин, у радянські часи було неможливо об'єктивно вивчати полеміки “Основи” з російською пресою⁹⁰ (як, зрештою, і з єврейською та польською). З'ясування мотивації та сутності полемічних реплік українського часопису, що їх викликала “Национальная бестактность”, виразно свідчить: історія його відносин із “Современником” – якщо не промовчувати “незручні” епізоди – аж ніяк не надається для опису заувагами про наявні між виданнями “непорозуміння та дискусії тактичного плану”, що їх ніде спеціально не висвітлено, потребує точного знання і про засадничі для відповідних видань цінності, і про пресові й позапресові контексти, без урахування яких часом неможливо адекватно пояснити конкретні редакційні кроки.

Материалы по истории литературы и общественному движению. – М.; Л., 1940. – С. 395) і до історії публікації рецензії в “Современнике” не має жодного стосунку з іншого боку у новітній хрестоматії з історії української журналістики немає не те що статті “Об отношениях галицких русинов к соседям”, а навіть і згадки про неї в переліку полемічних публікацій у російській та українській періодиці, що їх спричинила “Национальная бестактность” (див.: Українська преса: Хрестоматія – Т. II. – С. 594–595).

⁹⁰ Див.: Михайлин І. Л. Історія української журналістики XIX століття – С. 199.